

**Η επίδραση της πανδημίας του Covid 19 στην εκπαιδευτική διαδικασία: Μια
ερευνητική προσέγγιση της διαδικτυακής μάθησης σε τελειόφοιτους μαθητές με
μαθησιακές δυσκολίες στην Κύπρο**

**The impact of the Covid 19 pandemic on the educational process: A research approach
to online learning for high school students with learning difficulties in Cyprus**

Δρ Κωνσταντία Χαραλάμπους, Φιλολόγος, ΣΕΠ Διδάσκουσα Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου,
constantiacharalambous@gmail.com

Δρ Ζαχαρούλα Καραβά, Σ.Ε.Ε 2ης Ενότητας (ΠΕ70) ΠΕΚΕΣ Πελοποννήσου – ΣΕΠ Διδάσκουσα
Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, *karavaxara@yahoo.gr*

Dr. Constantia Charalampous, Greek Language Teacher Collaborative teaching staff Neapolis University
Pafos, *constantiacharalambous@gmail.com*

Dr. Zacharoula Karava, Educational project coordinator of Peloponnese Collaborative teaching staff Neapolis
University Pafos, *karavaxara@yahoo.gr*

Abstract: Educational data have changed rapidly due to the spread of the Covid-19 epidemic and the replacement of traditional with distance learning. The purpose of this research is to investigate the extent to which this development has affected the educational development of high school students. Aiming to investigate this possibility, we have used the mixed research methodology. The research involved 147 senior students of public Lyceums in Cyprus. Questionnaire, focus groups and interviews were used as research tools. The analysis of the data showed that all participants and especially students who are characterized as people with learning disabilities were strongly influenced in the field of learning, by confinement at home, as they showed, among other things, lack of concentration and difficulty in understanding the lesson.

Keywords: Covid 19, distance learning, inclusive education

Περίληψη: Τα εκπαιδευτικά δεδομένα έχουν μεταβληθεί τάχιστα λόγω της εξάπλωσης της επιδημίας του Covid-19 και της αντικατάστασης της παραδοσιακής με την εξ αποστάσεως διδασκαλία. Σκοπό της εν λόγω έρευνας, αποτελεί η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο η εξέλιξη αυτή έχει επηρεάσει την εκπαιδευτική εξέλιξη των τελειόφοιτων μαθητών των Λυκείων. Αποσκοπώντας στη διερεύνηση του ενδεχομένου αυτού έχουμε επιστρατεύσει τη μικτή ερευνητική μεθοδολογία. Στην έρευνα συμμετείχαν 147 τελειόφοιτοι μαθητές δημοσίων Λυκείων της Κύπρου. Ως ερευνητικά εργαλεία χρησιμοποιήθηκαν το ερωτηματολόγιο και οι συνεντεύξεις. Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι όλοι οι συμμετέχοντες και ιδιαίτερα οι μαθητές που χαρακτηρίζονται ως άτομα με μαθησιακές δυσκολίες είχαν επηρεαστεί έντονα στον τομέα της μάθησης, από τον περιορισμό στο σπίτι, αφού παρουσίαζαν ανάμεσα σε άλλα ελλιπή συγκέντρωση και δυσκολία στην κατανόηση του μαθήματος.

Λέξεις κλειδιά: Covid 19, εξ αποστάσεως διδασκαλία, συμπεριληπτική εκπαίδευση

1. Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο ετών η εκπαιδευτική πραγματικότητα αντιμετωπίζει πρωτόγνωρες προκλήσεις εξαιτίας της πανδημίας του Covid 19, του εγκλεισμού στο σπίτι και της συνεπακόλουθης εφαρμογής της εξ αποστάσεως διδασκαλίας. Στα προβλήματα αυτά συγκαταλέγονται και οι αναγκαστικές αλλαγές στον τρόπο διδασκαλίας των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Θεωρούμε τη διερεύνηση της συγκεκριμένης πτυχής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης επιτακτική, αφού ενδέχεται να επηρεάζει τον βαθμό συμπερίληψης των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Με σκοπό τη διερεύνηση του προαναφερθέντος θέματος στη συνέχεια του παρόντος άρθρου παρουσιάζουμε βιβλιογραφικά στοιχεία που σχετίζονται με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, χωρίζοντάς τα σε κατηγορίες ανάλογα με το είδος της δυσκολίας την οποία βιώνουν. Στη συνέχεια παρατίθενται λεπτομέρειες αναφορικά με τη μεθοδολογική προσέγγιση που έχει χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση του ενδεχομένου περιθωριοποίησης των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Το άρθρο ολοκληρώνεται με την παράθεση των βασικών συμπερασμάτων που προκύπτουν μέσω της ανάλυσης των δεδομένων της παρούσας έρευνας.

2. Αποσαφήνιση όρων

2.1. Συμπεριληπτική εκπαίδευση

Διεθνώς, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών γίνεται έντονη αναφορά στην εφαρμογή της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης. Πρόκειται για μία εκπαιδευτική πρακτική, που αποσκοπεί στο να συμπεριλαμβάνει στην εκπαιδευτική διαδικασία το σύνολο των μαθητών, λαμβάνοντας υπόψη τις εκπαιδευτικές και κοινωνικές ανάγκες, αλλά και τη διαφορετικότητα όλων (Charalampous & Papademetriou, 2019). Συμπεριλαμβάνει επομένως κάθε παιδί, είτε αυτό αντιμετωπίζει εκπαιδευτικές ιδιαιτερότητες, οποιουδήποτε είδους δυσλειτουργίες, προβλήματα συμπεριφοράς, σεξουαλικών προτιμήσεων (Κουρκούτας, 2010), είτε ανήκει σε διαφορετικό πολιτισμό, θρησκεία ή γλώσσα (Celoria, 2016).

Η υλοποίηση του περιεχομένου της συμπεριληπτικής θεωρίας είναι απαραίτητη, αφού το φαινόμενο της περιθωριοποίησης των παιδιών που χαρακτηρίζονται ως παιδιά με ιδιαιτερότητες είναι εμφανές και στα σύγχρονα κυπριακά εκπαιδευτικά δεδομένα. Για τον λόγο αυτό οι προσπάθειες για συμπερίληψη των παιδιών που χαρακτηρίζονται ως παιδιά με ιδιαιτερότητες στα σχολεία της γειτονιάς τους έχουν μεγιστοποιηθεί και στην Κύπρο (Charalampous & Papademetriou, 2018).

Το φαινόμενο εντάθηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών λόγω της εξάπλωσης της πανδημίας του κορωνοϊού, του αναγκαστικού περιορισμού στο σπίτι και κατ' επέκταση της αναγκαστικής εξ αποστάσεως διδασκαλίας. Υποθέτουμε λοιπόν ότι τόσο ο περιορισμός των τελειόφοιτων μαθητών των Λυκείων στο σπίτι, όσο και η εξ αποστάσεως διδασκαλία ενδέχεται να περιορίζει τη δυνατότητα παροχής συμπεριληπτικής εκπαίδευσης για τους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες.

2.2. Εξ αποστάσεως διδασκαλία στο συμπεριληπτικό σχολείο υπό συνθήκες Covid 19

Κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες αντιμετωπίζουν δυσκολίες σε κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο, οι οποίες έχουν ενταθεί κατά την περίοδο της πανδημικής κρίσης, καθώς δεν εκτονώνεται η ενέργειά τους, υπάρχει έλλειψη κοινωνικών συναναστροφών, παρουσιάζουν αντιδραστικές συμπεριφορές με δυσκολίες συμμόρφωσης σε μαθησιακές υποχρεώσεις, νιώθουν μοναξιά, χάνουν την αυτοπεποίθησή τους και χαμηλώνει περισσότερο η αυτοαντίληψή τους, κυρίως ως προς τις σχολικές τους ικανότητες (Masters, Taylor-Guy, Fraillon, & Chase, 2020). Ενώ η επιστροφή στο Σχολείο ήταν μια επιθυμία της πλειοψηφίας των μαθητών, ενυπήρχε και μια ανησυχία για το κατά πόσο θα αντεπεξέλθουν μαθησιακά με περισσότερα κενά και ελλείψεις (Tzifopoulos, 2020).

Επίσης, προέκυπταν συχνά δυσκολίες οργάνωσης και διαχείρισης χρόνου, συντονισμού και συγχρονισμού. Δυσκολία επιπλέον, εντοπίστηκε στην ακολουθία των βημάτων της διδασκαλίας εξαιτίας αντικειμενικών προβλημάτων λόγω μειωμένων επιπέδων προσοχής και συγκέντρωσης (Muller & Goldenberg, 2020). Παράλληλα, διαπιστώνεται η ανάγκη να παρίστανται οι γονείς και να εμπλέκονται άμεσα στη διαδικτυακή μαθησιακή διαδικασία (Huang, Liu, Tlili, Knyazeva, Chang, Zhang, Burgos, Jemni, Zhang, Zhuang & Holotescu, 2020a). Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι αυξήθηκε ο χρόνος ενασχόλησης των μαθητών/τριών με το διαδίκτυο-οθόνη και «ενισχύθηκαν» οι τάσεις τους για τέτοιου τύπου συμπεριφορές εξάρτησης (Rogers, 2003).

2.3. Θεωρητικές Προσεγγίσεις της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

2.3.1. Μαθητές με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες

Οι μαθητές με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας έρχονται αντιμέτωποι συνήθως με πληθώρα εκπαιδευτικών προβλημάτων, αφού υπάρχει το ενδεχόμενο της αλλοίωσης του ήχου μέσω μικροφωνικών – ηχητικών συστημάτων, ενδεχόμενο που οδηγεί σε συνεπακόλουθη δυσκολία ακουστικής αντίληψης και κατ' επέκταση σε επεξεργασία του ερεθίσματος (Λιοναράκης, 2005).

Ενδεχομένως, ανασταλτικό παράγοντα διαδραματίζει και η μειωμένη δυνατότητα καθημερινού ελέγχου με τον συνήθη τρόπο, καθώς και ο συστηματικός τρόπος της διαπροσωπικής επαφής και καθοδήγησης για παρακολούθηση και διόρθωση σφαλμάτων όχι μόνο σε επίπεδο σύνταξης ορθογραφημένης γραφής αλλά και σε επίπεδο σημασιολογίας και σύνταξης (Ζησιμόπουλος, 2020).

2.3.2. Παιδιά με Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής – Υπερκινητικότητα (ΔΕΠΥ)

Βασική διαπίστωση στην περίπτωση των παιδιών με ΔΕΠΥ αποτελεί η μειωμένη προσοχή και η δυσκολία στη συγκέντρωση των μαθητών/τριών γενικότερα κατά τη διαδικασία της τηλεκπαίδευσης. Ιδιαίτερα στους μαθητές/τριες με συμπτωματολογία ΔΕΠΥ, η διαδικασία αποδείχτηκε ακόμη δυσκολότερη λόγω του πλήθους των οπτικοακουστικών ερεθισμάτων, τα οποία προκαλούν απόσπαση της προσοχής, Επιπλέον κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων ενδέχεται να παρουσιαστεί έλλειψη ενδιαφέροντος και μειωμένη δυνατότητα εκ μέρους του εκπαιδευτικού για κινήσεις επαναφοράς και εφαρμογής τρόπων ανανέωσης του ενδιαφέροντος και της προσοχής των μαθητών (McMurtrie, 2020).

2.3.3. Παιδιά με Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές

Μερικά σημεία όπου αποτυπώνονται δυσκολίες για τα παιδιά που αντιμετωπίζουν αναπτυξιακές διαταραχές κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης συνιστούν οι περιορισμένες δυνατότητες βλεμματικής επαφής που είναι η βάση της διαπροσωπικής επαφής και της επικοινωνιακής χρήσης του λόγου. Η εικονική πραγματικότητα, η επαφή μέσω ψηφιακού συστήματος και η σχέση μέσω οθόνης λειτουργεί ανασταλτικά μπλοκάροντας περαιτέρω τα ήδη ελλειμματικά επικοινωνιακά συστήματα και αναστέλλει κάθε μαθησιακή διαδικασία που η βάση της είναι η επικοινωνία (Hodges, Moore, Lockee, Trust & Bond, 2020).

2.3.4. Μαθητές με Νοητική Υστέρηση

Στα παιδιά με ελαφριά νοητική ανεπάρκεια ή με οριακή νοημοσύνη που φοιτούν σε Σχολικές Μονάδες της Γενικής Εκπαίδευσης, με το σύστημα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ενέκυψαν θέματα και δυσκολίες που αφορούσαν κυρίως δυσκολίες πρόσληψης και κατανόησης των παιδιών, ενώ η ψηφιακή διδασκαλία εξελίσσεται χωρίς ανατροφοδότηση και ανάλογη παρέμβαση κάτι που καθιστά δύσκολη την παρακολούθηση το μαθήματος. Ήταν επόμενο να προκαλεί στα παιδιά έλλειψη προσοχής και μείωση ενδιαφέροντος, έτσι ώστε σταδιακά να παραιτούνται και να αποσύρονται (Keegan, 2001).

2.3.5. Μαθητές με αισθητηριακές αναπηρίες

2.3.5.1. Μαθητές με σοβαρά προβλήματα όρασης

Σύνηθες φαινόμενο για τους μαθητές με προβλήματα όρασης αποτελεί η αδυναμία ανταπόκρισης στο σύστημα της τηλεεκπαίδευσης, αφού η διαδικτυακή διδασκαλία που βασίζεται κυρίως στην οπτική αντίληψη περιορίζει τον ρόλο του εκπαιδευτικού μόνο στη διδασκαλία μέσω της φωνητικής οδού (WHO, 2020). Οι μαθητές διαδικτυακά, σε αντίθεση δεν έχουν τη δυνατότητα να εκπαιδευτούν μέσω του συστήματος Braille. Εξάλλου δεν υπήρχε και η δυνατότητα για παροχή και εξασφάλιση του ανάλογου εξοπλισμού.

2.3.5.2. Μαθητές με βαρηκοΐα – κώφωση

Στους μαθητές/τριες με βαρηκοΐα –κώφωση η διδασκαλία μέσω τηλεεκπαίδευσης φαίνεται να δημιουργεί επιπλέον δυσκολίες ανάλογα με την ακουολογική κατάσταση και το βαθμό αντίληψης της ομιλίας αλλά και με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του κάθε μαθητή (Κωτσοπούλου, 2011). Αισθάνονται αμηχανία, καθώς δυσκολεύονται να ακολουθήσουν τα γνωστικά βήματα. Μέσω πρόσθετων γραπτών μηνυμάτων κάποιοι αισθάνονται αβοήθητοι, εκδηλώνοντας την ανάγκη συνεχούς καθοδήγησης και υπόδειξης (Temple, 2020). Τα παιδιά που έχουν αναπτύξει και τη χειλεοανάγνωση δυσκολεύονται να αποκωδικοποιήσουν τον προφορικό λόγο του εκπαιδευτικού μέσω της οθόνης. Επίσης, τα παιδιά με μερική ακουστική αντίληψη δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν λόγω ακοής πολλών ταυτόχρονα και όχι καθαρών ηχητικών ερεθισμάτων (CRLT, 2020).

3. Σκοπός της έρευνας

Σκοπό της της παρούσας έρευνας αποτέλεσε η διερεύνηση της επίδρασης που ενδέχεται να έχει η αναγκαστική εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19, αλλά και του υποχρεωτικού περιορισμού στο σπίτι, στους τελειόφοιτους μαθητές των Λυκείων.

3.1. Υποθέσεις της έρευνας

Προτού προχωρήσουμε στη διαδικασία διεξαγωγής της προαναφερθείσας έρευνας αξίζει να αναφέρουμε ότι υποθέτουμε πως τα αποτελέσματα του περιορισμού στο σπίτι εξαιτίας της πανδημίας του Covid-19 για τους τελειόφοιτους μαθητές του Λυκείου ήταν κατά κύριο λόγο αρνητικά, ιδίως για τους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες.

4. Μεθοδολογία της έρευνας

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημάνουμε ότι η έρευνα βασίστηκε στην ακολουθητική διερευνητική στρατηγική, την οποία έχει προτείνει ο Creswell (2014). Η ερευνητική αυτή πορεία δίνει προτεραιότητα στη συλλογή αρχικά και έπειτα στην ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων. Έπειτα ο ερευνητής οδηγείται στη συλλογή και ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων, με στόχο τη διερεύνηση των ίδιων θεμάτων που διερευνήθηκαν μέσω της ποιοτικής μεθόδου. Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που κατεύθυναν την ερευνητική διαδικασία ήταν τα εξής:

- Ποια ήταν τα αποτελέσματα του περιορισμού στο σπίτι εξαιτίας της πανδημίας του Covid-19 για τους τελειόφοιτους μαθητές του Λυκείου;
- Ποιοι παράγοντες ενδέχεται να επηρεάζουν την προσπάθεια των μαθητών να επιτύχουν στις Παγκύπριες εξετάσεις;
- Επηρεάζει η εξ αποστάσεως διδασκαλία τα μαθησιακά αποτελέσματα των τελειόφοιτων μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες;

4.1. Το δείγμα της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Μαΐου του 2021, σε δημόσια Λύκεια της Κύπρου. Έλαβαν μέρος μαθητές της Γ' Λυκείου. Η ερευνητική διαδικασία βασίστηκε στη μικτή ερευνητική μεθοδολογία. Ως ερευνητικά εργαλεία επιστρατεύτηκαν το ερωτηματολόγιο, και οι ημιδομημένες συνεντεύξεις. Το δείγμα επιλέχθηκε με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας. Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 147 μαθητές. Από αυτούς οι 113 συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο και οι 34 συμμετείχαν στην πραγματοποίηση συνεντεύξεων. Στο σημείο αυτό σημαντικό θα ήταν να επισημάνουμε ότι οι 62 από τους 147 μαθητές που έλαβαν μέρος στην έρευνα χαρακτηρίζονται ως άτομα με μαθησιακές δυσκολίες. Οι συγκεκριμένοι μαθητές συμπλήρωσαν το ίδιο ερωτηματολόγιο με όλους τους υπόλοιπους μαθητές. Τα άτομα αυτά έχουν αξιολογηθεί από την Επαρχιακή Επιτροπή Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης και στη συνέχεια τους έχουν παραχωρηθεί διευκολύνσεις κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής γραπτών ή Απολυτήριων Εξετάσεων, όπως η παράταση χρόνου, η γλωσσική εξομάλυνση του τρόπου με τον οποίο διατυπώνονται οι εκφωνήσεις των ασκήσεων, η απαλλαγή από ορθογραφικά λάθη (Charalampous & Papademetriou, 2021).

4.2. Εργαλεία συλλογής δεδομένων

Το ερωτηματολόγιο που έχει δημιουργηθεί και χρησιμοποιηθεί από τις ερευνήτριες αποτελείται από τρία μέρη, ως ακολούθως: Μέρος Α': Δημογραφικά Χαρακτηριστικά, Μέρος Β': Τα μαθησιακά αποτελέσματα κατά τη διάρκεια και μετά την πανδημίας και Μέρος Γ': Οι παγκύπριες εξετάσεις εν καιρώ πανδημίας. Το Μέρος Β' και Γ' αποτελείται από κλειστού τύπου ερωτήσεις, στις οποίες οι απαντήσεις βασίστηκαν στην κλίμακα likert η οποία δίνει

επιλογή απαντήσεων οι οποίες αποτελούνται από 5 βασικές επιλογές (1=Διαφωνώ απόλυτα, 2= Διαφωνώ, 3= Ούτε συμφωνώ/ Ούτε διαφωνώ, 4=Συμφωνώ, 5=Συμφωνώ απόλυτα). Μερικές από τις ερωτήσεις που τέθηκαν στους συμμετέχοντες ήταν οι ακόλουθες:

Οι ερευνητές πληροφόρησαν τους συμμετέχοντες αναφορικά με το περιεχόμενο της έρευνας. Τους ενημέρωσαν επίσης ότι η απάντηση του ερωτηματολογίου θα διαρκούσε 10 περίπου λεπτά και η κάθε συνέντευξη άλλα 10 λεπτά περίπου. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ηλεκτρονικά το ερωτηματολόγιο μέσω Google Forms.

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας Microsoft Teams με την παράλληλη χρήση της κάμερας και του μικροφώνου. Οι βασικές ερωτήσεις οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν οι ακόλουθες: «Ποια ήταν τα συναισθήματά σας κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων;», «Επηρεάστηκε θετικά η αρνητικά η προσπάθειά σας για επιτυχία στις Παγκύπριες εξετάσεις κατά τη διάρκεια εφαρμογής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης;», «Ποια προβλήματα συναντήσατε κατά τη διάρκεια εφαρμογής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης;».

Τα δεδομένα που πήγαζαν από τις συνεντεύξεις καταγράφηκαν, αφού λήφθηκε γραπτώς η συναίνεση των συμμετεχόντων. Αφού ολοκληρώθηκε η συλλογή, η επεξεργασία και η ανάλυση των δεδομένων, τα αποτελέσματα γνωστοποιήθηκαν στους συμμετέχοντες προτού δημοσιευθούν.

4.3. Τρόπος αξιολόγησης ερευνητικών δεδομένων

Μετά την ολοκλήρωση της συλλογής των δεδομένων οδηγηθήκαμε στην ανάλυση και την αξιολόγησή τους. Τα ποιοτικά δεδομένα αναλύθηκαν με τη χρήση της προσέγγισης της θεμελιωμένης θεωρίας (Strauss & Corbin, 1990). Συγκεκριμένα, βασιζόμενοι στη θεωρία αυτή ακολουθήσαμε τρία στάδια κωδικοποίησης, την ανοικτή κωδικοποίηση, την αξονική κωδικοποίηση και την επιλεκτική κωδικοποίηση (Creswell, 2014).

Αν και η θεμελιωμένη θεωρία χρησιμοποιείται συνήθως για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, σύμφωνα τον Johnson (2008) μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί για ποσοτική ανάλυση δεδομένων. Στοχεύοντας στη συνολική ανάλυση των μικτών δεδομένων της έρευνας αξιολογήσαμε τα ποσοτικά δεδομένα και τα ποσοτικοποιήσαμε τα ποιοτικά δεδομένα. Αυτή η προσπάθεια περιλάμβανε τη μετατροπή των ποιοτικών δεδομένων από λέξεις ή εικόνες σε αριθμούς, διαβάζοντας, κωδικοποιώντας, παρουσιάζοντας και ερμηνεύοντάς τα. Επιπροσθέτως, τα ποσοτικά δεδομένα συσχετίστηκαν με ανοιχτές ερωτήσεις. Τα ποσοτικά δεδομένα αναλύθηκαν χρησιμοποιώντας το SPSS (Στατιστικό Πακέτο για τις Κοινωνικές Επιστήμες), το οποίο μας επέτρεψε τον έλεγχο παραμέτρων και εξέταση των βασικών στατιστικών.

5. Παρουσίαση αποτελεσμάτων της έρευνας

Η διενέργεια της παρούσας έρευνας, καθοδηγείται από την ακολουθητική διερευνητική στρατηγική. Γι' αυτό, η ποιοτική έρευνα σηματοδότησε την έναρξη της έρευνας, διερευνώντας την επίδραση του περιορισμού στο σπίτι εξαιτίας της πανδημίας του κορωνοϊού για τους τελειόφοιτους μαθητές του Λυκείου. Βασικά ερευνητικά εργαλεία στο στάδιο αυτό, αποτέλεσαν οι ημιδομημένες συνεντεύξεις. Στη συνέχεια παρατίθενται ενδεικτικά αποσπάσματα που πηγάζουν από την πραγματοποίηση μίας ομάδας εστίασης, η οποία κατευθύνθηκε προς τη γενικότερη διερεύνηση των συναισθημάτων των μαθητών, αλλά και γενικότερα των συνεπειών που είχε η κατάσταση που προκλήθηκε λόγω της πανδημίας. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες αναφέρουν τα εξής:

«Η αλήθεια είναι ότι όλη αυτή η κατάσταση με τον κορωνοϊό μας έχει ταλαιπωρήσει πάρα πολύ. Αυτές οι δύο σχολικές χρονιές ήταν οι πιο σημαντικές της ζωής μας. Παρόλο που φέτος ειδικά δεν χάσαμε πολλά μαθήματα με φυσική παρουσία, νιώσαμε μεγάλη αβεβαιότητα»

«Η κατάσταση μας επηρέασε πάρα πολύ. Άλλαξαν τα πάντα στη ζωή μας»

«Κι εγώ αυτό ένιωσα. Δεν ξέραμε αν θα δώσουμε παγκύπριες, πως θα δώσουμε, πού; Δεν ξέραμε ποια είναι η εξεταστέα ύλη. Μεγάλο μπέρδεμα»

«Άσε που ούτε φροντιστήριο δεν μπορούσαμε να πάμε με φυσική παρουσία. Εγώ που δυσκολεύομαι και χρειάζομαι μεγάλη βοήθεια για να κατανοήσω το μάθημα, ήμουν εντελώς χαμένος»

«Και οι γονείς μας είχαν αγχωθεί πού με την όλη κατάσταση. Σκεφτείτε ότι τόσα χρόνια προσπαθούσαν να μας προσφέρουν όσα μπορούσαν στον τομέα της εκπαίδευσης, για να μπορούσαμε να μορφωθούμε και να σπουδάσουμε αυτό που θέλαμε και μέσα σε μία στιγμή ήρθαν τα πάνω κάτω»

Μελετώντας τα δεδομένα που προκύπτουν από την παρούσα ομάδα εστίασης διαπιστώνουμε οι τελειόφοιτοι μαθητές που έλαβαν μέρος στην εν λόγω έρευνα δηλώνουν ότι η προσπάθεια τους για επιτυχία στις Παγκύπριες εξετάσεις επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον περιορισμό τους στο σπίτι. Συγκεκριμένα, επισημαίνουν ότι το κυρίαρχο αίσθημα γι' αυτούς κατά την περίοδο της πανδημίας ήταν η αβεβαιότητα για το μέλλον. Τόσο οι ίδιοι οι μαθητές, όσο και οι γονείς τους αισθάνθηκαν ότι τα σχέδιά τους για το μέλλον ανατράπηκαν λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Κατ' επέκταση, το αίσθημα αυτό προκάλεσε άγχος στους μαθητές, το οποίο ενισχυόταν ακόμη περισσότερο λόγω της κοινωνικής αποστασιοποίησης.

Οι απόψεις που ήρθαν στην επιφάνεια μέσω της προαναφερθείσας ομάδας εστίασης, μας οδήγησαν στη διερεύνηση των παραγόντων, οι οποίοι ενδέχεται να επηρεάζουν την προσπάθεια των τελειόφοιτων μαθητών για επιτυχία στις παγκύπριες εξετάσεις, μέσω ατομικών ημιδομημένων συνεντεύξεων. Ενδεικτικά, παραθέτουμε αποσπάσματα των συνεντεύξεων:

«Για ένα μαθητή με μαθησιακές δυσκολίες, όπως εγώ ένα από τα πιο σημαντικά για να καταφέρει να περάσει στις παγκύπριες είναι η πολύ συχνή εξάσκηση και επανάληψη. Αυτό το χάσαμε. Είμαστε παιδιά και καταλαβαίνετε ότι λόγω της κατάστασης χαλαρώσαμε και δεν προσπαθήσαμε όσο έπρεπε»

«Για να κατανοήσω αυτά που λέει ο καθηγητής πρέπει να τον έχω μπροστά μου, να νιώθω ότι με ελέγχει, να αναγκάζομαι να συγκεντρωθώ και να τον παρακολουθήσω. Από τα εξ αποστάσεως μαθήματα είναι δύσκολο να γίνει αυτό. Δεν είχαμε προσωπική επαφή με τον καθηγητή, στο σπίτι ήταν και τα αδέρφια μας και οι γονείς μας και γινόταν ένας χαμός. Ποιος μπορεί να συγκεντρωθεί έτσι;»

«Ο κάθε άνθρωπος μαθαίνει με διαφορετικό τρόπο. Εγώ για να μάθω κάτι πρέπει να το γράφω. Αφού δεν με έβλεπε όμως ο καθηγητής, δεν έγραφα. Ήξερα ότι αυτό δεν ήταν σωστό και ότι στο τέλος θα δημιουργήσει προβλήματα στην επίδοσή μου, όμως το έκανα. Δυστυχώς... Νομίζω ότι παραιτήθηκα για ένα διάστημα. Τώρα όμως...πληρώνω τα σπασμένα»

«Κάτι που χωρίς να το καταλάβουμε επηρέασε την επίδοσή μας ήταν η έλλειψη συναγωνισμού με τους συμμαθητές μας. Στην παραδοσιακή τάξη δεν θέλαμε να γίνουμε ρεζίλι. Προσπαθήσαμε να απαντήσουμε στις ερωτήσεις του καθηγητή. Στα εξ αποστάσεως δεν μας ένοιαζε και πολύ. Δεν μας έβλεπαν ούτε οι συμμαθητές μας ούτε ο καθηγητής. Πολλές φορές δεν προσπαθήσαμε να αποδώσουμε στο μάθημα»

«Εξ αιτίας της κατάστασης δεν μπορούσαμε να κάνουμε σωστές επιλογές για σπουδές. Οι καθηγητές του Επαγγελματικού προσανατολισμού προσπάθησαν να μας καθοδηγήσουν μέσω εξ αποστάσεως μαθημάτων, όμως ήταν δύσκολο γιατί δεν μπορούσαμε να συναντηθούμε ατομικά. Όταν επιστρέψαμε στο σχολείο ήταν δύσκολο να προλάβει η Σύμβουλος να μας δει όλους ατομικά τόσες φορές όσες χρειαζόταν.

Σύμφωνα με τις απόψεις των συμμετεχόντων, οι παράγοντες που ενδέχεται να έχουν επηρεάσει την προσπάθεια των μαθητών να επιτύχουν στις Παγκύπριες εξετάσεις σχετίζονται κυρίως με το γεγονός ότι οι μαθητές δεν εξασκούνταν επαρκώς στα εξεταζόμενα μαθήματα και δεν επιχειρούσαν επαρκείς επαναλήψεις, λόγω της απουσίας της πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλία. Συνεπώς ο εκπαιδευτικός δεν είχε τη δυνατότητα να προσελκύσει το ενδιαφέρον και την προσοχή του μαθητή προκειμένου να αφομοιώσει τη νέα γνώση ή έστω να επαναφέρει την προϋπάρχουσα γνώση.

Ανασταλτικός παράγοντας στην προσπάθεια των μαθητών να μελετήσουν την εξεταστέα ύλη, φαίνεται ότι υπήρξε και η ελλιπής συγκέντρωση των μαθητών κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων. Οι τελειόφοιτοι μαθητές δεν ήταν μόνοι στο σπίτι κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων, αλλά με όλη την υπόλοιπη οικογένεια, γεγονός που ενδέχεται να είχε οδηγήσει σε αναστάτωση και φασαρία.

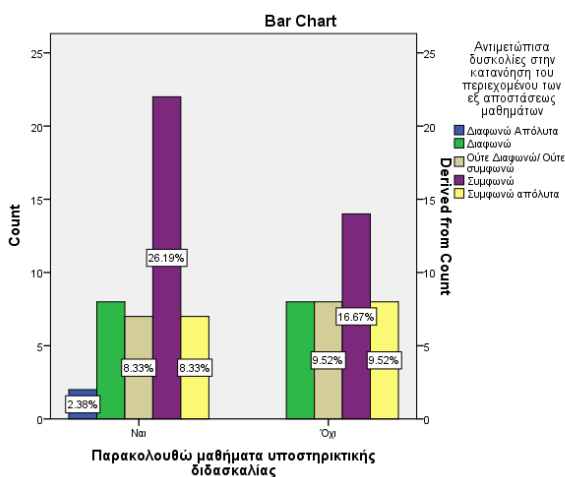
Επιπρόσθετα κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων ήταν αρκετά δύσκολο να πραγματοποιηθεί το μάθημα, βάσει των πολλαπλών τύπων νοημοσύνης που ενδέχεται να παρουσιάζει μία ομάδα μαθητών. Οι ίδιοι οι μαθητές ομολογούν ακόμη ότι δεν είχαν κίνητρο

να μάθουν, αφού δεν υπήρχε ο απαραίτητος συναγωνισμός μεταξύ των συμμαθητών προκειμένου να κινητοποιηθούν και να καθοδηγηθούν προς την κατάκτηση της γνώσης.

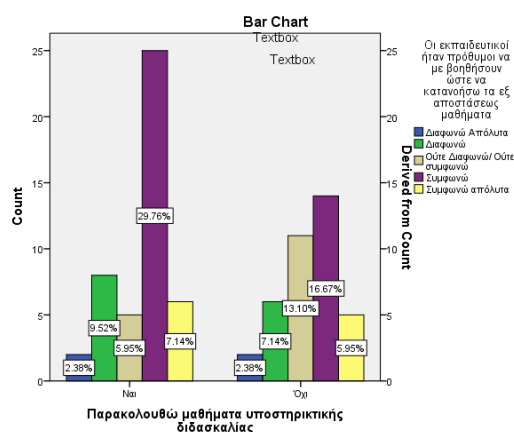
Η ανάλυση των δεδομένων μας οδηγεί σε ένα ακόμη συμπέρασμα, το οποίο σχετίζεται με τον επαγγελματικό προσανατολισμό, ο οποίος πραγματοποιήθηκε και αυτός εξ αποστάσεως. Οι μαθητές δηλώνουν ότι κάποιες φορές η αποτυχία ή η επιτυχία τους στις παγκύπριες εξετάσεις εξαρτάται και από τις επιλογές τους και τη σειρά προτίμησης των πανεπιστημιακών τμημάτων που έχουν δηλώσει. Συνεπώς, κάποιιοι μαθητές θεωρούν ότι έχουν δηλώσει λανθασμένες επιλογές. Σύμφωνα με τους τελειόφοιτους η δήλωση συμμετοχής τους στις παγκύπριες εξετάσεις έγινε ακόμη δυσκολότερη, αφού η αίτηση υποβολής των προτιμήσεων πραγματοποιήθηκε κι αυτή εξ αποστάσεως.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επικεντρωθούμε στις απόψεις των μαθητών που έχουν αξιολογηθεί από την Επαρχιακή Επιτροπή Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης ως άτομα με μαθησιακές δυσκολίες, αναφορικά με την επίδραση της πανδημίας του Covid 19 στη σχολική τους επίδοση, αλλά και γενικότερα στον ψυχικό τους κόσμο. Ας σημειωθεί ακόμη ότι οι μαθητές αυτοί, συνήθως παρακολουθούν μαθήματα υποστηρικτικής διδασκαλίας, με εξατομικευμένο ωρολόγιο πρόγραμμα το οποίο διαφοροποιείται από το ωρολόγιο πρόγραμμα της γενικής τάξης για μία ή δύο διδακτικές περιόδους ημερησίως (Charalampous & Papademetriou, 2021).

Σύμφωνα με τη θεωρία της ακολουθητικής διερευνητικής στρατηγικής, μετά την συλλογή και ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων έπεται η συλλογή και η ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων. Αναλύοντας λοιπόν τα δεδομένα που προκύπτουν από την ανάλυση του ερωτηματολογίου, καταλήγουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:



Πίνακας 1: Δυσκολίες στην κατανόηση



Πίνακας 2: Οι εκπαιδευτικοί ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν τους μαθητές στην κατανόηση του μαθήματος

Μελετώντας τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στη δήλωση «Αντιμετώπισα δυσκολίες στην κατανόηση των εξ αποστάσεως μαθημάτων», εξάγουμε το συμπέρασμα ότι οι μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες αντιμετώπισαν περισσότερες δυσκολίες στην κατανόηση των εξ

αποστάσεως μαθημάτων συγκριτικά με τους μαθητές που δεν χαρακτηρίζονταν ως άτομα με μαθησιακές δυσκολίες. Συγκεκριμένα, το 26.9% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες συμφωνεί με την προαναφερθείσα άποψη, ενώ το 8.33% συμφωνεί απόλυτα. Παράλληλα, μικρότερο ποσοστό της τάξεως του 16.67% των μαθητών που δεν χαρακτηρίζονταν ως άτομα με μαθησιακές δυσκολίες δηλώνει ότι συμφωνεί με την άποψη ότι έχει αντιμετωπίσει δυσκολίες στην κατανόηση των εξ αποστάσεως μαθημάτων, ενώ το 9.52% συμφωνεί απόλυτα.

Σύμφωνα με τις απόψεις και πάλι των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες (ερώτηση: «Οι εκπαιδευτικοί ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν ώστε να κατανοήσω τα εξ αποστάσεως μαθήματα»), οι εκπαιδευτικοί ήταν πρόθυμοι να τους βοηθήσουν να κατανοήσουν επαρκώς τα εξ αποστάσεως μαθήματα, όπως υποστηρίζει το 29.76% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες, το οποίο δηλώνει ότι συμφωνεί με την άποψη αυτή. Παράλληλα, με την άποψη αυτή συμφωνεί και το 16.67% των μαθητών που δεν έχουν μαθησιακές δυσκολίες, ποσοστό σαφώς μικρότερο των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες.

Αξιοσημείωτο είναι ακόμη ότι μεγάλο ποσοστό (34.52% συμφωνούν και 11.90% συμφωνούν απόλυτα) των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες, έχει ανησυχήσει για την επίδοσή του στις παγκύπριες εξετάσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Το δε ποσοστό των μαθητών χωρίς μαθησιακές δυσκολίες που έχει ανησυχήσει για την επίδοσή του στις παγκύπριες εξετάσεις (26.19% συμφωνούν και 7.14% συμφωνούν απόλυτα) είναι συγκριτικά μικρότερο (ερώτηση: «Κατα τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων ανησυχούσα για την επίδοσή μου στις παγκύπριες εξετάσεις»).

Επιπρόσθετα, μελετώντας τα ερευνητικά δεδομένα, διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες αισθάνονται εντονότερα ότι διασπάται η προσοχή τους κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων συγκριτικά με τους μαθητές χωρίς μαθησιακές δυσκολίες. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 17.86% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες συμφωνεί και το 8.33% συμφωνεί απόλυτα με την άποψη αυτή. Οι απόψεις των μαθητών χωρίς μαθησιακές δυσκολίες, αναφορικά με τη συγκεκριμένη άποψη διαφοροποιούνται αφού το 14.29% συμφωνεί και το 1.19% συμφωνεί απόλυτα (ερώτηση: «Κατα τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων αισθανόμουν ότι διασπάται περισσότερο η προσοχή μου»).

Επιπλέον, αρκετά μεγάλο φαίνεται ότι είναι το ποσοστό των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες το οποίο συμφωνεί με την άποψη ότι δυσκολευόταν να κατανοήσει το περιεχόμενο των εργαστηριακών μαθημάτων κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων (πίνακας 5). Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι το 26.19% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες συμφωνεί με την άποψη αυτή. Με την ίδια άποψη συμφωνεί και ένα συγκριτικά μικρότερο ποσοστό χωρίς μαθησιακές δυσκολίες, το οποίο ανέρχεται στο 16.67% (ερώτηση: «Κατα τη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων δυσκολευόμουν να κατανοήσω το περιεχόμενο των εργαστηριακών μαθημάτων»).

Μελετώντας τη δήλωση «Η πανδημία Covid-19 επηρέασε την επίδοσή μου στις παγκύπριες εξετάσεις», παρατηρήθηκε στον γενικότερο πληθυσμό των συμμετεχόντων ότι υπάρχει θετική συσχέτιση με τις ερωτήσεις «Δεν μπορούσα να συγκεντρωθώ κατά τη διάρκεια των εξ

αποστάσεως μαθημάτων γιατί στο σπίτι μου υπήρχε θόρυβος» ($r=.043$, $p\text{-value}=.226$), «Δεν μπορούσα να εξασκηθώ αρκετά στο σπίτι» ($r=.000$, $p\text{-value}=.480$), «Δυσκολία στη διατήρηση της πειθαρχίας στην διαδικτυακή τάξη» ($r=.047$, $p\text{-value}=.222$), «Δεν υπήρχε συναγωνισμός με τους συμμαθητές μου στα πλαίσια των μαθημάτων» ($r=.000$, $p\text{-value}=.578$.)

Τέλος, στα πλαίσια της μικτής μεθοδολογικής προσέγγισης είναι απαραίτητο να συνεξετάσουμε τα ποιοτικά και τα ποσοτικά ερευνητικά δεδομένα, ώστε να έχουμε τη δυνατότητα να οδηγηθούμε σε ασφαλή αποτελέσματα όσον αφορά στην επίδραση της πανδημίας στην προσπάθεια των τελειόφοιτων μαθητών Λυκείων της Κύπρου να επιτύχουν στις Παγκύπριες εξετάσεις. Η συνεξέταση των δεδομένων αποδεικνύει ότι οι τελειόφοιτοι μαθητές ανησυχούν για την επίδοσή τους, καθώς ο περιορισμός στο σπίτι οδηγεί σε έλλειψη συναγωνισμού ανάμεσα στους μαθητές, κάτι που δεν τους ενθαρρύνει προς τη βελτίωση των μαθησιακών αποτελεσμάτων.

6. Συμπεράσματα

Η τελευταία χρονιά έχει επηρεάσει έντονα την καθημερινότητά μας λόγω της πανδημίας του COVID-19 (Azorin, 2020). Ανά το παγκόσμιο επιβάλλονται αυστηρά περιοριστικά μέτρα προκειμένου να ελεγχθεί η εξάπλωση της συγκεκριμένης ασθένειας (Harris & Jones, 2020). Το γεγονός αυτό έχει επηρεάσει πολλές πτυχές της ανθρώπινης ζωής και συνεπώς τα σχολεία τα οποία καλούνται να αναδομήσουν τον εκπαιδευτικό τους ρόλο, καθώς και τις εκπαιδευτικές διαδικασίες (Zhao, 2020).

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα της έρευνας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η πανδημία του Covid-19 έχει διαφοροποιήσει σε μεγάλο βαθμό τα εκπαιδευτικά δεδομένα, τόσο για τους μαθητές, όσο και για τους εκπαιδευτικούς. Στην παρούσα έρευνα επικεντρωθήκαμε στη διερεύνηση του βαθμού στον οποίο έχουν επηρεαστεί τα εκπαιδευτικά δεδομένα για τους τελειόφοιτους μαθητές/τριες των Λυκείων, οι οποίοι έχουν θέσει ήδη από τις προηγούμενες σχολικές χρονιές ως στόχο την επιτυχία στις Παγκύπριες Εξετάσεις και τελικά την είσοδό τους σε Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Διαπιστώθηκε πως κατά τη διάρκεια των δύο συνεχόμενων σχολικών χρονιών (2019-20 και 2020-21) οι έντονες προσπάθειες αυτών για επιτυχία στις Παγκύπριες Εξετάσεις ήρθαν αντιμέτωπες με παράγοντες που επηρέασαν τον βαθμό επιτυχίας τους. Τέτοιους παράγοντες συνιστούν η δυσκολία αφομοίωσης της γνώσης λόγω απουσίας της πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλίας, της ελλιπούς συγκέντρωσης, της μείωσης του ενδιαφέροντος και της προσοχής εκ μέρους των μαθητών και της απουσίας κινήτρων και συναγωνισμού ανάμεσα στους μαθητές, γεγονός που ενδέχεται να προκαλεί στους εμπλεκόμενους συναισθήματα περιθωριοποίησης, απομόνωσης και ανασφάλειας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Keegan, D. (2001). *Οι βασικές αρχές της ανοικτής και εξ' αποστάσεως Εκπαίδευσης*, μετάφραση: Μελίστα Αλεξάνδρα, Εκδόσεις: Μεταίχμιο.
- Ζησιμόπουλος, Δ. (2020). «Οδηγίες για την εξ αποστάσεως Εκπαίδευση και υποστήριξη μαθητών με αναπηρία ή και Ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες που φοιτούν σε Σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Γενικής ή Επαγγελματικής Εκπαίδευσης», ΠΕΚΕΣ Δυτικής Ελλάδας, Πάτρα 17/11/2020.
- Κουρκούτας, Η. (2010). Βασικές επισημάνσεις και θεωρητικοί προβληματισμοί γύρω από την «ενταξιακή προσέγγιση», *Επιστήμες της Αγωγής*, 9-22.
- Κωτσοπούλου, Μ. (2011). «Η τηλεεκπαίδευση για άτομα με αναπηρία», Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Λιοναράκης, Α. (2005). *Ανοικτή και εξ' αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης*. Στο *Ανοικτή και εξ' αποστάσεως εκπαίδευση- Παιδαγωγικές και τεχνολογικές εφαρμογές*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Τόκας, Τ. (2020). «Ειδική Αγωγή τις μέρες του κορονοϊού: Για ακόμη μια φορά στην αθέατη πλευρά της Σελήνης», *naftemboriki .gr* 24/04/202.
- Χαραλάμπους, Κ. (2016). Η εφαρμογή των μοντέλων εκπαιδευτικής ηγεσίας για την προώθηση της συμπερίληψης στις Ειδικές Μονάδες Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, *Ερκόνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών-Επιστημονικών Θεμάτων*, 11, 172-186.

Ξενόγλωσσες

- Azarin, C. (2020), "Beyond COVID-19 Supernova. Is another education coming?", *Journal of Professional Capital and Community*. doi: 10.1108/JPC-05-2020-0019. *Behaviour and Human Resource Management*, 1 (3), 66-74
- Celoria, D. (2016) The Preparation of Inclusive Social Justice Education Leaders, *Educational Leadership and Administration: Teaching and Program Development*, 27, 199-219
- Charalampous, C. & Papademetriou, C. (2018). Inclusion or Exclusion? The Role of Special Tutoring and Education District Committees in Special Secondary Education Units in Cyprus. *International Journal of Education and Applied Research*, 8(1), 30-36.
- Charalampous, C. & Papademetriou, C. (2019) Intermediate Inverted Leadership: The inclusive leader's model, *International Journal of Leadership in Education*, DOI: 10.1080/13603124.2019.1623925.
- Charalampous, C. & Papademetriou, C. (2021). Examining the Institutional Framework for Special Units in Cyprus, *Journal of Pedagogy*, 12(2).

- Charalampous, C., Papademetriou, C., Reppa, G., Athanasoula-Reppa, A. & Voulgari, A. (2021) The Impact of COVID-19 on the educational process: The Role of the School Principal, *Journal of Education*, <https://doi.org/10.1177/00220574211032588>, 1-8
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 4th ed. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Crlt (2020) *Getting Started with Teaching Remotely in an Emergency*, by CRLT and the Center for Academic Innovation 12 March 2020.
- Johnson, T. (2008). Doing quantitative grounded theory: A review. *Grounded Theory Review. An International Journal*, 3, 7.
- Harris, A. & Jones M. (2020) COVID 19 – school leadership in disruptive times, *School Leadership & Management*, 40:4, 243-247, DOI: 10.1080/13632434.2020.1811479
- McMurtrie, B. (2020). *Preparing for Emergency Online Teaching*, *The Chronicle of Higher Education*, 12 March 2020.
- Muller, L.-M. & Goldenberg, G. (2020). *Education in times of crisis: The potential implications of school closures for teachers and students*. A review of research evidence on school closures and international approaches to education during the COVID-19 pandemic. Chartered College of Teaching.
- Rogers, E. (2003). *The Diffusion of Innovations. Rogers adoption innovation curve*. Adapted from Fifth Edition. The Free Press, New York. Retrieved by https://www.researchgate.net/figure/Rogers-adoption-innovation-curve-Adapted-from-Rogers-E-2003-The-Diffusion-of_fig4_31706140
- Temple, (2020). *Remote: Resources for Emergency Online Teaching*, Center for the Advancement of Teaching, Temple University.
- Tzifopoulos, M. (2020). In the shadow of Coronavirus: Distance education and digital literacy skills in Greece. *International Journal of Social Science and Technology*, Vol.5, No 2.
- UNESCO (2020) *Guidance on Open Educational Practices during School Closures: Utilizing OER under COVID-19 Pandemic in line with UNESCO OER Recommendation*.
- Zhao, Y. (2020), “COVID-19 as a catalyst for educational change”, *Prospects*, pp. 1-5, doi: 10.1007/s11125-020-09477-y.

Δικτυογραφία

- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T. & Bond, A. (2020). The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. *EDUCAUSE Review*, 27 March 2020. Retrieved on 2/6/2020 by <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
https://research.acer.edu.au/learning_processes/24
- Huang, R., Liu, D., Tlili, A., Knyazeva, S., Chang, T. W., Zhang, X., Burgos, D., Jemni, M., Zhang, M., Zhuang, R., & Holotescu, C. (2020). *Guidance on Open Educational*

Practices during School Closures: Utilizing OER under COVID-19 Pandemic in line with UNESCO OER Recommendation. Beijing: Smart Learning Institute of Beijing Normal University. Retrieved on 2/6/2020 by <https://iite.unesco.org/publications/guidance-on-open-educational-practices-during-covid-19-pandemic/>

Masters, G. N., Taylor-Guy, P., Fraillon, J., & Chase, A. (2020). *Ministerial Briefing Paper on Evidence of the Likely Impact on Educational Outcomes of Vulnerable Children Learning at Home during COVID-19.* Australian Government Department of Education, Skills & Employment. Retrieved on 2/6/20 by

Reich, J., Buttimer, C. J., Fang, A., Hillaire, G., Hirsch, K., Larke, L. R., & Slama, R. (2020). *Remote Learning Guidance From State Education Agencies During the COVID-19 Pandemic: A First Look.* <https://doi.org/10.35542/osf.io/437e2>

Reimers, F., M. & Schleicher, A. (2020). *A framework to guide an education response to the COVID-19 Pandemic of 2020.* OECD. Retrieved on 1/7/2020 by https://www.hm.ee/sites/default/files/framework_guide_v1_002_harward.pdf

Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory- procedures and techniques.* London, UK: Sage

UNESCO COVID-19 Education Response, Education Sector issue notes, No 2.1, April. Retrieved on 1/7/2020 by <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373305>

WHO (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19). *Situation Report 51.* World Health Organization. Retrieved on 1/7/2020 by https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sitrep-51-covid-19.pdf?sfvrsn=1ba62e57_10